

УДК 349.6

О.В. Толкаченко, канд. юрид. наук, доцент
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
кафедра цивільно-правових дисциплін
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПОНЯТТЯ МОРСЬКИХ РЕСУРСІВ

Статтю присвячено систематизації знань та визначенню поняття морських ресурсів на основі аналізу теоретичних положень екологічного права та ключових положень міжнародного і національного законодавства України.

Ключові слова: морське середовище, морські ресурси, морська екосистема, водні живі ресурси.

Постановка проблеми. Велике значення для забезпечення повноцінної життєдіяльності людини має сприятливе наколишне середовище. Воно в цілому та окремі його об'єкти використовуються для задоволення різних потреб, починаючи з продовольчих ресурсів і закінчуючи потребами людини в відпочинку та оздоровленні. Людство здавна використовувало рибні ресурси у вигляді їжі, водну гладь моря для транспортування вантажів і перевезення пасажирів, а узбережжя в оздоровчих і культурних цілях. Отже, вся ця діяльність напряду пов'язана з використанням морського середовища, до складу якого входять морські біологічні ресурси та морська акваторія.

З розвитком промислового рибальства стало зрозуміло, що морські біологічні ресурси, хоча і поновлювані, не безмежні, і вони потребують раціонального використання і охорони.

З одного боку проблеми сучасного рибальства пов'язані із загостренням боротьби за ресурси, яка викликана погіршенням стану цих ресурсів і надмірною інтенсивністю їх експлуатації. З другого боку значний негативний вплив на морське середовище та його біологічні ресурси чинить забруднення вод морів через організацію і експлуатацію судноплавства, що приводить до загибелі рибних резервів, зараженню їх шкідливими речовинами, неминучого руйнування і вичерпання їх запасів.

І це ще не всі проблеми, пов'язані з морським середовищем. До першочергових проблем охорони та відновлення морського середовища також можна віднести: діяльність держав, юридичних і фізичних осіб щодо розробки ресурсів морського дна та захоронення відходів, зниження якості рекреаційних ресурсів, інтенсифікації негативних геологічних процесів тощо. Все це призводить до негативних процесів, які врешті-решт впливають на життя і здоров'я населення.

Безумовно, для поліпшення ефективності правового регулювання в галузі охорони і відновлення морського середовища, збереження і відтворення морських біоресурсів, визначення правового режиму цих природних об'єктів постає потреба в визначенні поняття та класифікації морських ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового статусу водних об'єктів, використання і охорони морських ресурсів та відтворення довкілля морей у загальному вигляді було предметом аналізу фахівців з екологічного та міжнародного морського права, таких як: В.І. Андрейцев, Г.І. Балюк, С.О. Боголюбов, М.М. Бринчук, М.І. Васильєва, А.П. Гетьман, О.Л. Дубовик, М.І. Єрофеев, І.І. Каракаш, О.С. Колбасов, Ю.М. Колосов, В.М. Корецький, Н.Р. Малишева, В.Л. Мунтян, В.В. Петров, В.К. Попов, О.В. Черноус, Ю.С. Шемшученко, М.В. Шульга та інші. Безпосередньо питанням використання й охорони водних живих ресурсів та природних ресурсів виключної (морської) економічної зони України були присвячені роботи Т.В. Григор'євої та І.В. Вітовської. Поряд з цим, виявляється нерозкритим питання щодо визначення поняття та класифікації морських ресурсів на основі теоретичних досліджень та чинного законодавства України, що сприятиме визначенню правового режиму цих природних об'єктів.

Метою цієї статті є систематизація знань, наукових точок зору та аналіз національного законодавства України з врахуванням положень міжнародного морського права щодо визначення поняття морських ресурсів.

Виклад основного матеріалу. З точки зору еколога-правознавця, В.В. Петров зазначав: «будь-яка ділянка природи – природний комплекс, але до категорії спеціально охоронюваних входять лише ті, відносно яких відбулося рішення компетентних органів держави... Окремими актами уряду встановлюється спеціальна охорона природних комплексів морів...» [1, с. 59]. В чинному законодавстві України акваторія визначається як: «водний простір водойми чи моря, обмежений природними, штучними або умовними кордонами» [2]. *Море* визначається як *рибогосподарський водний об'єкт*, що використовується для рибогосподарських потреб [3, ст. 1; 4]. До рибогосподарських водних об'єктів, згідно ст. 26 Закону України «Про тваринний світ» від 13 грудня 2001 року № 2894-III [5], належать усі поверхневі, територіальні і внутрішні морські води, які використовуються (можуть використовуватися) для промислового добування, вирощування чи розведення риби та інших об'єктів водного промислу або мають значення для природного відтворення їх запасів, а також виключна (морська) економічна зона та акваторія у межах континентального шельфу України. Внутрішні морські води і територіальне море (з лиманами та естуаріями), виключна (морська) економічна зона України відносять до *рибогосподарських водних об'єктів загальнодержавного значення*, згідно ст. 13 Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів».

В цілому, з огляду на характеристики, визначені І.І. Каракашем щодо об'єктів екологічного права (природне походження, взаємозв'язок з екологічною системою природи та виконання функцій життєзабезпечення) [6, с. 46], морське середовище та його природні ресурси є об'єктами екологічного права. А враховуючи класифікацію об'єктів екологічного законодавства, надану І.І. Каракашем [6, с. 49], морське середовище може бути визначене природним комплексом, в межах якого функціонує декілька видів живих та неживих природних ресурсів.

Сукупність живих морських організмів та середовища моря, що взаємодіють між собою, визначається в чинному законодавстві України як *морська екосистема* [2]. Сукупність водних живих організмів (риб, водних тварин та інших водних організмів), які постійно або на окремих стадіях свого розвитку перебувають у воді, знаходячись при цьому у стані природної волі, напіввільних умовах чи неволі, можуть бути об'єктами використання в межах державної юрисдикції та за лаконічним визначенням Т.В. Григор'євої є *водними живими ресурсами* [7, с. 11]. Враховуючи обмеження даного дослідження поняттям морського середовища та його охорони, увага буде сконцентрована на морських біоресурсах, які є різновидом водних живих ресурсів.

Морські біологічні ресурси можуть бути визначені як необхідна складова *біологічного різноманіття* Чорного та Азовського морів. У відповідності до част. 2 Преамбули Концепції збереження біологічного різноманіття України, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 12 травня 1997 року № 439 [8], це різноманіття є *національним багатством України*, що забезпечує екосистемні та біосферні функції живих організмів, їх угруповань та формує середовище життєдіяльності людини. Морські біоресурси є об'єктами права власності українського народу [9, ст. 13; 5, ст. 4] та природними ресурсами загальнодержавного значення [5, ст. 5].

Згідно з положеннями Конвенції ООН з морського права (1982) [10], морські ресурси поділяються на дві категорії: 1) *живі ресурси*, до яких входять об'єкти тваринного та рослинного світу. Зокрема, поняття «морський біоресурс» вживається в цій статті як загальна еколого-правова категорія щодо об'єктів тваринного та рослинного світу морської екосистеми;

2) *неживі ресурси*, що включають до свого складу корисні копалини та мінеральні ресурси. І.В. Вітовська зазначила з приводу цієї категорії морських ресурсів, що: «міжнародне право відмежовує ці поняття. Мінеральні ресурси – це «ресурси на місці», тобто ресурси в місці їх залягання, а корисні копалини – це вилучені з місця залягання мінеральні ресурси» [11, с. 8].

Т.В. Григор'єва надала більш розширену класифікацію водних живих ресурсів, відповідно до якої вони можуть поділитися на категорії залежно від:

1. *Біологічних властивостей* (до речі, біологічні ресурси визначаються в чинному законодавстві як «біологічні компоненти біосфери, що можуть бути використані для отримання людьми матеріальних та інших благ» [2]) – на риби, круглороті (міноги й міксини) водні безхребетні, морські ссавці, вищі водні рослини та інші водорості [7, с. 4]. За критерієм біологічних властивостей, на нашу думку І.В. Вітовська надала більш уточнену класифікацію на: живі та неживі ресурси (водні (морські) живі ресурси, рибні ресурси, промислові ресурси тощо) [11, с. 4, 8].

2. *Середовищних ознак*, що вказують на стан існування водних живих ресурсів щодо навколишнього природного середовища – на морські, морські прибережні, озерні, річні та інші [7, с. 4].

На додаток до цього, в юридичній науці прийнято розрізняти за територіальним розташуванням ті морські ресурси, що мешкають: у водах, які покривають морське дно, на морському дні та в надрах морського дна. Дана класифікація морських ресурсів відповідає двом категоріям водних біологічних ресурсів, визначеним у ст. 12 Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів»: 1) водні біоресурси, які перебувають в умовах природної волі внутрішніх морських вод, територіального моря, континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, транскордонних вод та внутрішніх рибогосподарських водних об'єктів (їх частин), розташованих на території більш як однієї області та у водах за межами юрисдикції України; 2) водні біоресурси, які перебувають у водних об'єктах у межах територій природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, а також види, занесені до Червоної книги України [3, ст. 12].

3. *Цілей використання* – на ресурси промислового, любительського і спортивного використання [7, с. 4].

Дану класифікацію можна додати також *рекреаційними ресурсами*, які у Розділі І Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів, затвердженої Законом України від 22 березня 2001 року № 2333-III визначаються як об'єкти та явища природного і антропогенного походження, що використовуються для оздоровлення, відпочинку і туризму [2].

Висновки. В цілому, з'ясування поняття морських ресурсів є передумовою для проведення наступних наукових досліджень щодо правового режиму цих об'єктів, а класифікація природних об'єктів, на думку В.К. Попова, сприяє визначенню правового режиму кожного виду природного об'єкта [12, с. 15], що є важливим з огляду на різноманіття морських біологічних ресурсів та екосистемні зв'язки між ними у морському середовищі. З практичної точки зору, така класифікація є важливою враховуючи те, що Україна є державою походження анадромних видів риб – осетра, севрюги, білуги, шипа, азово-чорноморського (дунайського) оселедця, вирезуба, атлантичного лосося, дунайського лосося та інших [3, ст. 18].

Забруднення морського середовища призводить до скорочення продовольчих ресурсів, рибних запасів, та їх зараженню шкідливими для людини речовинами. У випадку забруднення морського середовища шкода наноситься всьому промислового/харчовому ланцюжку: забруднення води – загибель місць нересту – виснаження рибних запасів, або в іншому випадку забруднення води – захворювання риби – захворювання людини. Так, японці зіткнулися з поширенням хвороби «міномата»: «...речовиною, яка викликає це захворювання, вважається органічна ртуть... Така ртуть отруєє рибу, улюблену їжу японців. Споживання отруєної риби протягом тривалого часу призводить до захворювання» [13, с. 48]. На національному рівні України, у част.14 розд.ІІІ Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів від 22 березня 2001 року зазначено про негативні наслідки незбалансованості господарської діяльності, що: «призвела до зменшення кормової бази, кількості нерестовищ, місць нагулу й існування риби та інших живих водних організмів. Нераціональне видобування риби та морепродуктів, незадовільне виконання заходів, спрямованих на їх відтворення, спричинили зменшення їх біологічної продуктивності та збіднення видового складу». Таким чином, благополуччя людини залежить від стану морської екосистеми в економічному, екологічному та соціальному аспектах. Її охорона є важливим завданням держави та громадськості на національному та міжнародному рівнях.

Список літератури

1. Природноресурсовое право и правовая охрана окружающей среды : учебник / под ред. В. В. Петрова. – М. : Юрид. лит., 1988. – 512 с.
2. Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів : Закон України від 22 березня 2001 р. № 2333-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 28. – Ст. 135.
3. Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів : Закон України від 8 липня 2011 р. № 3677-VI // Голос України. – 2011. – 3 серп.
4. Про затвердження Правил промислового рибальства в басейні Чорного моря : Наказ Державного комітету рибного господарства від 8 грудня 1998 р. № 164 // Офіц. вісник України. – 1999. – № 10. – С. 99.
5. Про тваринний світ : Закон України від 13 грудня 2001 р. № 2894-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 14. – Ст. 97.
6. Экологическое право Украины : курс лекций / под ред. И. И. Каракаша. – О. : Латстар, 2001. – 478 с.
7. Григор'єва Т. В. Правове регулювання використання й охорони водних живих ресурсів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Т. В. Григор'єва ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2005. – 20 с.
8. Про Концепцію збереження біологічного різноманіття України [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 1997 р. № 439. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/439-97-p>
9. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
10. Конвенція ООН з морського права : прийнята 10 грудня 1982 р. у Монтего-Бей на Ямаїці, ратифікована Законом України від 3 червня 1999 р. № 728-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 31. – Ст. 254.
11. Вітовська І. В. Правове регулювання використання природних ресурсів виключної (морської) економічної зони України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / І. В. Вітовська ; Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника. – Х., 2004. – 20 с.
12. Екологічне право України : підручник / за ред. В. К. Попова, А. П. Гетьмана. – Х. : Право, 2001. – 480 с.
13. Сейдзо Тадагава. Некоторые вопросы экологического права в современной Японии / Тадагава Сейдзо // Вестник МГУ. Серия 11, Право. – 1997. – № 2. – С. 47-50.

Стаття надійшла 08.04.2015 р.

Е.В. Толкаченко, канд. юрид. наук, доцент
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова
кафедра гражданско-правовых дисциплин
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПОНЯТИЕ МОРСКИХ РЕСУРСОВ

Резюме

Статья посвящена систематизации знаний и определению понятия морских ресурсов на основе анализа теоретических положений экологического права и ключевых положений международного и национального законодательства Украины.

Ключевые слова: морская среда, морские ресурсы, морская экосистема, водные живые ресурсы.

O.V. Tolkachenko, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of Civil Law Disciplines
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

CONCEPT OF THE MARINE RESOURCES

Summary

The article is devoted to the knowledge classification and the definition of the marine resources concept based on the analysis of the theoretical principles of the environmental law and key regulations of the international and national legislation of Ukraine.

Key words: marine environment, marine resources, marine ecosystem, water living resources.